

УДК 726.2–523
ББК 63.3(4 Укр)

Віталій Нагірний
(м. Краків, Республіка Польща)

ЯК ВИГЛЯДАВ КОСТЕЛ СВ. АНТОНІЯ ПАДУАНСЬКОГО В ЧЕРНЕЛИЦІ В 1921 РОЦІ?*

У статті вперше публікуються не введені до наукового обігу фотографії римо-католицького парафіяльного костелу св. Антонія Падуанського в Чернелиці, які знаходяться у фондах відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. На підставі детального аналізу фотознімків автор намагається відтворити вигляд архітектурної пам'ятки на початку 1920-х років.

Ключові слова: Чернелиця, костел св. Антонія Падуанського, фотографії.

Римо-католицький костел у Чернелиці сьогодні, як і безліч інших історичних пам'яток в Україні, на превеликий жаль, перебуває в катастрофічному стані. Закритий радянською владою після II Світової війни, сакральний комплекс поступово занепадав. Попри внесення костелу до списку архітектурних пам'яток¹ і часткове відновлення даху у 80-х роках ХХ століття будівля зазнавала все більших руйнувань. Причиною цього були час і людська недбалість. Урешті-решт, у червні 2005 року, при незнаних обставинах гонтовий дах на костелі спалахнув і повністю вигорів. Позбавлений накриття, костел протягом 2005–2014 років повністю запустів і нині знаходиться в катастрофічному стані – внутрішній інтер'єр майже цілком знищений, стіни розсипаються під впливом природних чинників, внутрішню площу святині покрила густа рослинність, а в криптах видно сліди нелегальних пошуків “чорних” археологів².

Проте ще до кінця II Світової війни костел був діючим й одним із найбільших і найстаріших католицьких храмів на території Покуття. Ще до цього часу місцеві старожили згадують його красивий інтер'єр і захопливе звучання органа. Багатство внутрішнього оформлення святині підтверджують і виявлені нещодавно фотографії костелу, датовані вереснем 1921 року.

Перед тим як перейти до опису архітектурної й історичної пам'ятки на початку 1920-х років хочемо коротко пригадати основні віхи її історії.

Як інформують нас збережені архівні документи, римо-католицький костел у Чернелиці був закладений, за одними даними, у 1661, за іншими – у 1662 році³. У науковій літературі зустрічаємо також датування фундації костелу на 1669 рік⁴ або після 1683 року⁵, що, однак, є анахронізмом⁶. Його фундаторами були тогочасні власники Чернелиці – князь Міхал Єжи Чарторийський та його дружина Євфросинія Чарторийська зі Станіславських⁷, що підтверджує наявність їхніх родових гербів із зовнішнього боку над центральним входом до костелу та над бічним входом із внутрішнього боку. Кореспонденція Міхала Чарторийського дозволяє припустити, що костел будувався згідно з проектом архітектора й геометра єзуїта Войцеха Рожевського⁸. На початку свого існування він називався костел св. Михайла Архангела й був відданий під опіку чотирьох монахів-домініканців, а на території сакрального комплексу функціонував

* Стаття написана в рамках міжнародного проекту “Чернелицький замок: історія і сучасний стан”, який реалізується групою дослідників під керівництвом доктора Віталія Нагірного в Інституті історії Ягеллонського університету (Краків, Польща) при співпраці з Прикарпатським університетом та Івано-Франківським університетом нафти і газу (Івано-Франківськ, Україна). За консультації під час підготовки статті хочу висловити щире подяку аспірантові Інституту історії Ягеллонського університету Адамові Щупаку та пошукачеві факультету архітектури Національного університету “Львівська політехніка” Левкові Квятковському.

Дохристиянські старожитності та пам'ятки християнської культури в Карпатах

домініканський конвент⁹. У наступні десятиліття костел і домініканський монастир неодноразово бралися під опіку й отримували пожертвування на утримання від Міхала Чарторийського (1683, 1684)¹⁰ і наступних власників Чернелиці, між іншим, від Франціска Дідушицького (1690)¹¹. Інвентарний опис костелу, зроблений у 1708 році, засвідчує, що він мав увесь необхідний інвентар, у тому числі дві цінні ікони – Матері Божої Ченстоховської та Матері Божої Студинської¹². Натомість у 1739 році костел і домініканський конвент зазнали пограбувань від російських військ, котрі облягали Станіславів¹³. Спроби тогочасного власника Міхала Потоцького добитися відшкодувань швидше за все не принесли успіху¹⁴. Однак інвентарний опис 1772 року свідчить, що костел знаходився в доброму стані¹⁵, а пожертвування власниці Копачинець Франциски Бахмінської із Зибултовських дозволило встановити в костелі новий вівтар св. Домініка¹⁶. Між 1772 і 1774 роками поруч з костелом було збудовано нову дзвіницю¹⁷. Після оприлюднення австрійською владою 14 квітня 1787 року декрету про ліквідацію монастирів на території Австрійської імперії конвент домініканців у Чернелиці опинився під загрозою закриття. За одними даними, він був ліквідований у 1789 році¹⁸, а за іншими – у 1815 році¹⁹. Від того часу костел перестав обслуговуватися домініканцями й перетворився на парафіяльний костел. У 1807 році в ньому було встановлено нові органи, а в кінці 1820-х років проведено ремонт. Тоді ж (не пізніше 1833 р.) було змінено його назву – замість св. Михайла костел отримав назву св. Антонія Падуанського²⁰. Очевидно, протягом наступного століття костел знаходився в доброму стані, оскільки документи не фіксують необхідності ремонту, а збережені ілюстрації підтверджують добрий стан пам'ятки. Така ситуація зберігалась аж до кінця II Світової війни. У 1945 році, після виселення поляків із Чернелиці, з нього було вивезено більшу частину внутрішнього інтер'єру, а радянська влада перетворила костел на склад, що призвело до швидкого занепаду будівлі. Спроби її часткового порятунку були зроблені в 1980-х роках, коли костел був покритий новим гонтовим дахом. Однак пожежа 2005 року повністю знищила дах і привела будівлю в катастрофічний стан, який з кожним роком усе погіршується.

Відтворити зовнішній і внутрішній вигляд костелу св. Антонія Падуанського в Чернелиці в часи його розквіту ми можемо як на підставі збережених інвентарних описів, так і на основі ілюстраційного матеріалу. Проте, говорячи про відображення костелу св. Антонія Падуанського в Чернелиці на фотографіях, одразу слід чітко підкреслити, що йому, на відміну від Чернелицького замку, пощастило значно менше. Якщо в останні роки вдалося віднайти близько сотні не знаних раніше фотографій чернелицької фортеці, датованих 1880–1970 роками, що відносно повно відтворюють її вигляд з кінця XIX – до кінця 60-х років XX ст., то результати пошуків фотографій костелу значно скромніші – їх виявлено всього п'ять (плюс 6 копій).

Віднайдені фотознімки костелу нині зберігаються у фонді 26 Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника. Фонд називається “Матеріали Бюро Консерваторів Львівського Воєводства” і містить документи з 1920–1939 років, у тому числі й фотографії частини історичних об'єктів Галичини. До обов'язків членів Бюро, між іншим, входило документування стану збереження архітектурних пам'яток, що відобразилося в створенні колекції знімків вибраних об'єктів²¹. До них належать також архітектурні споруди в Чернелиці – замок і римо-католицький костел, фотознімки яких знаходяться у двох справах Фонду Консерваторів – УК-47/16 і УК-47/17. Перша зі згаданих справ – УК-47/16 – містить шість фотографій замку, датованих вереснем 1921 року²². Натомість у справі УК-47/17 знаходяться 12 фотознімків, один з яких це фотографія замку, а інші одинадцять – фотографії костелу св. Антонія

Падуанського²³. Що стосується негативів, виготовлених на склі, описуваних фотографій, то вони віднайдені автором цієї статті у Фонді Консерваторів у Секторі фотонегативи й архівних документів Національного музею імені Андрея Шептицького у Львові²⁴.

Відмічена архівна справа з Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки містить тільки фотографії без жодного опису. На конверті зі знімками олівцем зазначена дата – 1922 рік. Однак у каталозі Відділу рукописів бібліотеки вказано 1921 рік як дату виготовлення фото. Так само на зворотному боці однієї з фотографій, яка відображає внутрішню частину католицької святині, указана дата 22 вересня 1921 року²⁵. Що ж стосується їх автора, то, на жаль, його ім'я залишилося невідомим. Найбільш правдоподібно, що знімки костелу виконала та сама особа, яка робила фото Чернелицького замку. Можливо, це був спеціальний посланець львівського Бюро Консерваторів або хтось із місцевих, городенківських чи коломийських фотографів.

Зі згаданих одинадцяти фотографій костелу п'ять знімків оригінальні, виконані в основному на твердому гладкому фотографічному папері. На чотирьох із них зображений зовнішній вигляд костелу, ще одна відтворює внутрішнє оформлення святині. Інші фото – це копії зазначених знімків. Більшість із них виконана на м'якому папері й має розміри 12x9 см.

Фотографія 1. Загальний вигляд парафіяльного костелу св. Антонія Падуанського в Чернелиці. 1921 р. Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника. – Відділ рукописів, ф. 26, спр. УК-47/17, арк. 152

Перша фотографія відображає вигляд католицької святині в Чернелиці з боку центральної площі селища й з боку замку. У центрі фото знаходиться головний вхід на подвір'я сакрального комплексу у формі невеликих арочних воріт і двох бічних фірток. Поряд із ними бачимо кількадеметрову кам'яну статую св. Яна Непомуцького. Справа від входу видно кам'яну огорожу подвір'я. Зліва від входу – невеликий фрагмент кам'яної огорожі, фрагмент прихованої за деревами дзвіниці та невелика мурована будівля під дерев'яним гонтовим дахом. Призначення відміченої будівлі, з огляду на її фрагмен-

Дохристиянські старожитності та пам'ятки християнської культури в Карпатах

тарне та нечітке зображення, установити важко. На передньому плані знаходиться частина центральної площі селища з освітлювальним ліхтарем і деревом. На задньому плані, у центральній частині фотографії, видно будівлю костелу, зокрема, його гонтовий дерев'яний дах. Ліворуч бачимо центральну вулицю селища з тогочасною забудовою та невизначними силуетами кількох місцевих жителів. На зворотному боці фотографії вміщено напис олівцем “Чернелиця. Парафіальний костел. Загальний вигляд. З цвинтарною брамою” (“Czernelica. Kościół paraf. Wid. og. Z bramą cment.”), а також довоєнний інвентарний номер – 659/1. Фотографія виконана на твердому гладкому папері розміром 12x9 см²⁶. Ідентичні копії фотографії, на м'якому папері, містяться на аркушах 150 і 153²⁷. На першій із них у лівому нижньому куті видніються невеликі білі плями.

Фотографія 2. Східна сторона парафіального костелу св. Антонія Падуанського в Чернелиці. 1921 р. Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника. – Відділ рукописів, ф. 26, спр. УК-47/17, арк. 154

На другій із досліджуваних фотографій зображено римо-католицьку святиню зі східної сторони із заднім, “службовим” входом. Більшу частину знімка займає східний фасад костелу. Над його дахом бачимо високу вежу – сигнатурку – з гострим шпильчастим дахом. Ця фотографія сьогодні є єдиним зображенням згаданого архітектурного елемента костелу. Як і на попередній фотографії, тут добре видно дерев'яний гонтовий дах сакральної будівлі. На передньому плані бачимо двох чоловіків. Зліва й справа від костелу видно частини кам'яної огорожі та дерева, які росли на подвір'ї костелу. На зворотному боці зроблено напис олівцем “Чернелиця. Парафіальний костел. Східна сторона” (“Czernelica. Kośc. paraf. str. wsch.”), а також довоєнний інвентарний номер – 660/1. Папір, на якому виконане фото, твердий, а його розміри 12x9 см²⁸. Ідентичне фото знаходиться на аркуші 155²⁹.

Фотографія 3. Головний портал парафіяльного костелу св. Антонія Падуанського в Чернелиці. 1921 р. Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника. – Відділ рукописів, ф. 26, спр. УК-47/17, арк. 156

На третій фотографії зображено головний вхід до костелу, розташований із західної сторони сакрального комплексу. Основну частину знімка займають вхідний арочний портал із масивними дерев'яними дверима й бароковим оздобленням XVII ст. і зображення герба Чарторийських “Rogoń”. Над родинним гербом фундаторів костелу збереглося ренесансне віконне обрамлення без віконного отвору. Нині важко сказати, чи в оригінальному плануванні костелу в тому місці знаходилося вікно, котре могли замурувати пізніше, чи проект передбачав, що барокова кам'яна рама служила тільки прикрасою. Решту простору на фотографії займає західна стіна костелу. На зворотному боці міститься напис “Чернелиця. Костел. Головний портал” (“Czernelica. Kościół. Portal gł.”), а також старий інвентарний номер – 662/2. Папір, на якому виконане фото, м'який, а його розміри 9x7,5 см³⁰. Копію цього фото без істотної візуальної різниці бачимо на аркуші 160³¹.

На четвертій фотографії зображено західну сторону костелу з головним входом до нього. На передньому плані знімка видно невисоку муровану з каменю огорожу. За нею, на основній частині фото, бачимо загальний вигляд західної сторони пам'ятки й фрагменти північної і південної сторони святині. В її нижній частині видніється вхідний арочний портал із дерев'яними дверима й ренесансним оздобленням і зображення герба Чарторийських “Rogoń”, що великим планом представлено на попередньому фото. Над гербом видно барокове віконне обрамлення без віконного отвору. У верхній частині бачимо шпильчасту верхівку стіни. В її центрі знаходяться три віконні арочні обрамлення без віконних отворів. Над ними отвір у формі хреста, а поряд з ними, зліва й справа, барокові кам'яні прикраси у формі спіральних кілець. По обох

Дохристиянські старожитності та пам'ятки християнської культури в Карпатах

боках стіни й на шпилі – кам'яні прикраси. Над дахом справа бачимо фрагмент вежі з гострим шпильчастим дахом. Маргінеси фотографії займає рослинність. На зворотному боці міститься напис “Чернелиця. Парафіальний костел. Західна сторона” (“Czernelica. Kośc. paraf. str. zach.”). Розміри фото 12x9 см³². Копія цієї фотографії без істотної візуальної різниці знаходиться на аркуші 159³³.

Фотографія 4. Західна сторона парафіяльного костелу св. Антонія Падуанського в Чернелиці. 1921 р. Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника. – Відділ рукописів, ф. 26, спр. УК-47/17, арк. 157

Остання фотографія відображає внутрішній вигляд католицької святині в Чернелиці. Безумовно, це ключова й найцінніша фотографія з львівської колекції. Більше того, на цей час вона є єдиним відомим фото, на якому зафіксовано внутрішнє оформлення костелу.

На передньому плані бачимо фрагменти підлоги й дерев'яні лавки, призначені для мирян. У центрі фотографії, зліва й справа знаходяться бічні пізньобарокові вівтарі. З лівого, північного боку – Найсвятішого Серця Ісуса Христа. З правого, південного боку – Ченстоховської Матері Божої. Центральні поля вівтарів займають ікони їхніх патронів, вони оздоблені різьбленими статуями незідентифікованих святих або пророків. Угорі вівтаря Найсвятішого Серця Ісуса Христа вміщено монограму IHS, а вгорі вівтаря Ченстоховської Матері Божої – могораму MARIA. На південній стіні нави – амвон з навісом. У центрі фотографії знаходиться головний, пізньобароковий вівтар. Ікону на головному полі вівтаря оточують фігури святих Домініка та Яцка, а також колони у формі спіральних різьблених стовпів. Угорі вівтаря – різьблена фігура Розп'яття.

Скинія заслонена білою сукнею. На північній стіні презбітерія видніється вхід до захристії, поряд з ним – сигнатурка. Біля південної стіни презбітерія – лавка для духівництва або для покровителів костелу, що більш імовірно, оскільки вона знаходиться вже за дерев'яними перилами. На всіх стінах презбітерія висять ікони стацій хресної дороги. Стійки перил дерев'яні, накриті білою скатертю. Стіни й склепіння нави та презбітерія покриті бароковою орнаментальною поліхромією.

Фотографія 5. Внутрішній вигляд парафіяльного костелу св. Антонія Падуанського в Чернелиці. 1921 р. Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника. – Відділ рукописів, ф. 26, спр. УК-47/17, арк. 158

На звороті фотографії олівцем написано “Чернелиця. Костел. Внутрішній вигляд” (“Czernelica. Kościół. wewnątrz”), а також довоєнний інвентарний номер – 663/1. Фотографія виконана на м’якому папері розміром 11x9 см³⁴. Копія фотографії без візуальних відмінностей міститься на аркуші 161³⁵.

Знімки з фондів Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника є не тільки єдиними відомими сьогодні фотографіями костелу св. Антонія Падуанського в Чернелиці, що датуються міжвоєнним періодом, але й найбільш ранніми знаними нам фотографіями згаданої святині. Цей факт робить їх винятково цінними для відтворення оригінального вигляду римо-католицького комплексу, у першу чергу його внутрішнього оформлення. Безумовно, вони не відображають повний зовнішній вигляд костелу чи його внутрішній інтер’єр, однак, завдяки їм, можна отримати цінну інформацію про стан архітектурної пам’ятки в Чернелиці після I Світової війни й у міжвоєнний період.

1. Державний реєстр Національного культурного надбання (пам’ятки містобудування і архітектури України) / [упоряд. М. М. Кучерюк та ін.] // Пам’ятки України. – 1999. – № 2–3. – С. 71.

Дохристиянські старожитності та пам'ятки християнської культури в Карпатах

2. Сліди несанкціонованого перебування в костелі “чорних” археологів або інших шукачів цінностей зафіксовані автором статті в грудні 2013 року.
3. Огляд даного питання див.: Zaucha T. Kościół parafialny P. W. Św. Antoniego w Czernelicy / T. Zaucha // Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. – T. 18 : Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. – Cz. 1. – Kraków, 2010. – S. 54–56 i przyp. 15–16, 29–32.
4. Там само. – S. 55–56, przyp. 33.
5. Wagner M. W służbie wojny i pokoju. Działalność publiczna Michała Jerzego Czartoryskiego w latach 1649–1691 / M. Wagner // Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku ; pod red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicza. – Kraków, 2012. – S. 751.
6. З фундаційного акта костелу чітко видно, що фундаторами костелу й конвенту домініканів у Чернелиці були Міхал Єжи Чарторійський і його дружина Євфросинія. Це підтверджує і наявність у костелі гербів обох вищеназваних осіб. Однак у 1669 році Євфросинія не могла брати участь у фундації костелу, оскільки вона померла ще в 1668 році, див.: Piwarski K. Czartoryski Michał Jerzy / K. Piwarski // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1938. – T. 4. – S. 288. Тим більше, закладення костелу не можна датувати після 1683 року.
7. Оригінал фундаційного акта костелу й конвенту домініканів у Чернелиці не зберігся. Відомі тільки дві його копії з XVIII століття. Польськомовна копія з 1776 року зберігається в Archiwum Główne Akt Dawnych. – Zbiór Aleksandra Czołowskiego, sygn. 258, s. 7–10. Латиномовна копія, датована 20 липня 1787 року, знаходиться в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів, ф. 146, оп. 13, спр. 95, арк. 30–31.
8. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, sygn. 2862, s. 193–195 (List J. Józefowicza do M. J. Czartoryskiego, Lwów 7 VII 1661).
9. Zaucha T. Kościół parafialny P. W. Św. Antoniego w Czernelicy. – S. 55.
10. Akta Grodzkie i Ziemskie z archiwum ziemskiego we Lwowie (далі AGZ). – T. 24 / wyd. A. Prochaska. – Lwów, 1931. – S. 440, 449.
11. Там само. – Т. 22. – Lwów, 1914. – S. 234.
12. Zaucha T. Kościół parafialny P. W. Św. Antoniego w Czernelicy. – S. 56.
13. AGZ. – Т. 23. – Lwów, 1928. – S. 191–192.
14. Там само. – S. 226–227.
15. Zaucha T. Kościół parafialny P. W. Św. Antoniego w Czernelicy. – S. 56.
16. Там само. – S. 57.
17. Там само.
18. Barącz S. Rys Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce / S. Barącz. – Lwów, 1861. – Т. 2. – S. 411; Miławicki M. Klasztory Dominikanów na ziemiach polskich skasowane w latach 1773–1914 (рукопис) / M. Miławicki. У цьому місці хочу висловити подяку о. Марку Мілавіцькому за можливість ознайомитись із рукописом даної статті.
19. Krętosz J. Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie józefinizmu, 1772–1815 / J. Krętosz. – Katowice, 1996. – S. 260–261. Поп.: Rogalski 2001. – S. 32.
20. Zaucha T. Kościół parafialny P. W. Św. Antoniego w Czernelicy. – S. 58.
21. Опис колекції фотознімків, див.: Львівська національна наукова бібліотека НАН України імені Василя Стефаника (далі ЛННБ). Відділ рукописів, ф. 26, спр. УК-50/II : Каталог фотознімків пам'яток архітектури за алфавітами місцевостей, арк. 57.
22. Там само, спр. УК-47/16, арк. 144–149. Ширше про це див.: Щупак А. Чернелицький замок на невідомих фотографіях 1921 року з фондів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника / А. Щупак // Студентські Історичні Зошити. – 2013. – № 4. – С. 154–158.
23. ЛННБ. Відділ рукописів, спр. УК-47/17, арк. 150–161.
24. Національний музей імені Андрея Шептицького у Львові. – Сектор фотонегативи та архівних документів. – Фонд Консерваторів. – Негативи 572–576.
25. ЛННБ. Відділ рукописів, спр. УК-47/17, арк. 158.
26. Там само, арк. 152.

27. Там само, арк. 150, 143.
28. Там само, арк. 154.
29. Там само, арк. 155.
30. Там само, арк. 159.
31. Там само, арк. 160.
32. Там само, арк. 157.
33. Там само, арк. 159.
34. Там само, арк. 158.
35. Там само, арк. 161.

Виталий Нагорный

(г. Краков, Республика Польша)

Как выглядел костел св. Антония Падуанского в Чернелице в 1921 году?

В статье впервые публикуются не введенные в научный оборот фотографии римско-католического приходского костела св. Антония Падуанского в Чернелице, которые находятся в фондах Отдела рукописей Львовской национальной научной библиотеки им. В. Стефаника. На основании детального анализа фотоснимков автор пытается воссоздать облик архитектурного памятника в начале 1920-х годов.

Ключевые слова: Чернелица, костел св. Антония Падуанского, фотографии.

Vitaliy Nagornoy

(Krakow, Poland)

Church of St. Anthony of Padua like looked in Chernelytsya in 1921?

This article was first published not introduced to the scientific revolution pictures Roma-Catholic parish church of St. Anthony of Padua in Chernelytsya that are in the collections of the manuscripts department of the Lviv National Science Library by V. Stefanik. Based on a detailed analysis of photographs by trying to recreate the look of the architectural monuments of the early 1920 s.

Keywords: Chernelytsya, church of st. Anthony of Padua, photos.